

ІДЕЇ ПЕРСОНАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Навчально-науковий інститут праці та соціальних технологій
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

У статті простежено процес формування ідей персоналізму в українській філософській та соціально-політичній думці. Доведено, що ідеї персоналізму органічно притаманні українській філософії. Запропоновано в основу персоналізму покласти концепцію чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини.

Вступ

Сьогодні духовна та ідеологічна ситуація в Україні є надзвичайно суперечливою. Маємо посттоталітарну ситуацію нерозуміння ролі особистості й духовного начала взагалі у життєдіяльності соціуму. Двадцять років незалежності, вочевидь, демонструють нездатність посередньої людини до цілісного осмислення економічних, політичних, культурних, духовних проблем українського суспільства. Орієнтація на власну вигоду, лінійне мислення, неспроможність в інтересах нації побачити свій інтерес доводять, що посередня людина, з якої складається чинна еліта, нездатна вивести Україну із системної кризи. У суспільній свідомості актуалізується потреба у філософії, яка б обґрунтувала пріоритетне положення людини особистісного рівня розвитку в суспільстві. Такою філософією, на наш погляд, може стати філософія персоналізму.

Аналіз публікацій

Інтерес до філософії персоналізму відроджується в Україні під час перебудови, ініціювався В. Шинкаруком і пов'язаний із філософськими працями Є. Андроса, М. Булатова, В. Загороднюка, А. Карася, К. Малєєва, М. Поповича, Л. Солонько, В. Табачковського, Н. Хамітова та ін. Утім, сьогодні спостерігаємо брак нових ідей. Уважаємо, що концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини надасть свіжого імпульсу для розвитку українського персоналізму [12].

Постановка мети

Мета статті: простежити процес формування ідей персоналізму в українській філософській та соціально-політичній думці, що передбачає вирішення таких завдань: по-перше, з'ясувати теоретичні засади українського персоналізму; по-друге, довести, що філософія персоналізму синтезує найкращі надбання української філософської та соціально-політичної думки щодо ролі особистості в життєдіяльності суспільства.

Основна частина

Теоретичним підґрунтям філософії українського персоналізму є пріоритет духовного над матеріальним, принцип ієрархії та орієнтація на ідеал. Витоками персоналізму в українській філософії вважаємо твір митрополита Іларіона «Слово про Закон і Благодать», у якому чітко висловлена думка щодо пріоритету духовного. Орієнтація на пріоритет духовного над матеріальним переконливо свідчить про народження ідеї персоналізму в українській філософській думці. Пріоритет духовного над

матеріальним також червоною стрічкою проходить через усю творчість Д. Донцова. Критикуючи концепцію людиноцентризму та засади ліберальної філософії, він доводить, що в їхній основі лежить «релігія»

т. зв. «прогресу», бажання знищити в людській душі ідею Бога [3, с. 32], пріоритет духовного над матеріальним та потребу духовного вдосконалення людини. Філософ усвідомив, що там, де «людською душею опанував ідеал матеріального «прогресу», – «щасливого, кращого життя» (...«життя стало краще, веселіє») або ідеал «соціалістичного раю...» [3, с. 33] в людині вмирає шляхетне, особистісне начало.

Другою підставою персоналізму є принцип ієрархії. (Для довідки зазначимо, що пріоритет духовного над матеріальним був основою життєдіяльності, що знайшло узагальнення в концепті: «особистість – принцип буття» (А. Августин), носіями якого в Середні віки були священики та шляхта. Зрозуміло, що його реальні носії були недосконалі. Третю верству, що прийшла до влади під час Великої французької революції, цей принцип не задовольняв і поступово під впливом соціального несвідомого (Е. Фромм) формується новий концепт «кожна людина – особистість». Переважна частина філософів до цього часу не усвідомила, що відбулася світоглядна контрреволюція).

Ієрархічний підхід до розуміння соціально-психологічних якостей людини органічно притаманний поглядам М. Шлемкевича. У праці «Загублена українська людина» (1954) філософ виділяє такі три типи людини: гоголівська, сквородинівська, шевченківська. Гоголівська людина сповнена інтелектуально-психологічної енергії, але вирішила себе реалізувати в межах російської імперії [15, с. 18–19]. Сквородинівська людина не прийняла російської дійсності й стала в духовну опозицію до неї [15, с. 19–20], а шевченківська людина піднялася на політичну та духовну боротьбу [15, с. 21]. Отже, М. Шлемкевич конкретизує принцип ієрархії: той чи той тип людини пов'язує з відомими діячами культури.

У праці «За яку революцію» (1957) Д. Донцов на основі переосмислення попередніх філософських концепцій проникає в потаємні спонукання, що рухають людиною, й виступає проти спрощеного філософського уявлення: «кожна людина – особистість» з позиції принципу ієрархії. Він усвідомив, що більшовики виступили проти закону «суспільної і всякої іншої ієрархії...» [3, с. 57] для того, щоб під цим гаслом розбудувати свою потаємну ієрархію – партдержноменклатуру. Філософ доводить, що дійсним змістом

матеріалістичної філософії та ідеології було знищити в «людині індивідуальність, <...> понизити всі ідеали, всяку духовність, безкорисність, боротьбу за щось велике, честь, героїзм, висміяти це все, а звеличити людину-хама, людину-гангстера, повію» [3, с. 43]. Утім, носієм духу в Д. Донцова виступають «луччі люди», «ізбрані», герої, романтики.

О. Кульчицький, осмислюючи погляди на людину у філософії М. Шелера та Н. Гартмана, поглиблює розуміння принципу ієрархії: «Взагалі різні філософи зійшлися на тому, що в бутті людини треба вирізнити шар органічності, психічності та духовності» [6, с. 145], тобто ієрархічний підхід став методологічною засадою для філософів. Осмислюючи філософську антропологію з висоти початку ХХІ ст., зазначимо, що О. Кульчицький поспішив із цим узагальненням. Філософи до цього часу не прийняли ієрархічний підхід як методологічний принцип розуміння людини. Але для самого О. Кульчицького він був робочим інструментом. Філософ доходить висновку, що психіка в людини різного рівня розвитку працює по-різному, отже, принцип ієрархії у певний спосіб матеріалізується в психічних структурах, тому розвиває тришарову схему роботи людської психіки [7, с. 92–96].

Проблему ієрархії Є. Маланюк піднімає до світоглядного принципу й зазначає, що серед безлічі проблем є одна, яка для одних людей є очевидною, а інші не бажають її бачити – це проблема ієрархії, а тому «її треба щораз наново і щораз новою метою доводити» [8, с. 72].

Третьою теоретичною засадою українського персоналізму є орієнтація людини на ідеал. Досліджуючи проблеми людського буття від Аврелія Августина до сучасних філософів та психологів, О. Кульчицький стверджує, що філософська антропологія має орієнтувати людину на ідеал [6, с. 146] – «ідеал української особовості» [7, с. 33], під яким розуміє людину, що максимально розвинула свої позитивні риси й водночас зменшила до мінімуму свої негативи [7, с. 33]. Осмислення проблеми особистості філософ здійснює в контексті творчості Г. Сковороди й вважає, що особистість – це духовний підмет суспільного буття [7, с. 38]. Внутрішня людина (особистість), за Г. Сковородою та О. Кульчицьким, має пізнавати світ не за допомогою понять, а на основі символів, алегорій, метафор, зачерпнутих із Біблії та міфології [7, с. 40–41]. У цих роздумах О. Кульчицького є глибинний сенс. Пізнання на рівні понять «однобічне» й «оманливе», що яскраво «довела» постмодерна філософія, втім як пізнання на рівні символів – це процес пізнавальної діяльності на рівні генія.

В. Янів на основі дослідження першоджерел української літератури «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха, літописів Нестора доводить, що ідеалом людини в староруській літературі є «шляхетна людина», яка діє на підставах благодаті [17, с. 219].

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що український персоналізм як філософське вчення про особистість ґрунтується на пріоритетній ролі

духовного над матеріальним, принципі ієрархії й орієнтації людини на ідеал.

Простежимо процес формування ідей персоналізму в українській філософії від 30-х р. ХХ ст. до сьогодення. У 1933 р. професор Є. Онацький (1894 – 1979), посилаючись на положення християнської філософії щодо безкінечної вартості кожної людської душі, стверджує, що без розвитку індивідуальності (особистості, В. С.) не може постати української нації [10, с. 30]. У 1940 р. український політичний діяч і публіцист Д. Мирон (1911–1942), досліджуючи взаємозв'язки між людиною й суспільством, а точніше між особистістю й суспільством, висновує, що особистість (особовість) є системоутворювальним елементом національно-суспільного середовища. «Особовість (особистість, В.С.) – це внутрішня форма і підметність» [9, с. 191].

Дослідження ролі й значення особистості в суспільному й державному житті набувають цілісного викладу в праці Д. Донцова «Дух нашої давнини» (1944), у якій доведено, що для розбудови української держави слід сформувати провідну верству. Системоутворювальним елементом суспільного буття філософ вважає шляхетність (благородство) і розкриває її в таких поняттях як «вірність своєму ідеалові», «честь», «любов до високих ідей», «любов до загальної», «вірність слову», «аскетизм», «служба великій справі» [2, с. 334–337]. Діяльність шляхетних людей має благодатний вплив на всі сфери життя й призводить до появи мудрих (шляхетних) державних діячів. Мудрість останніх полягає в таких якостях: «*мати систему, план, задум цілого суспільного механізму, щоб всі його члени трималися «в согласії»*» [2, с. 369], які стають основою максимальної ефективності у зовнішній діяльності, утворюють єдність інтересів різних класів і верств в середині держави. Мудрість державного діяча має поєднуватися з мужністю і твердістю до себе й у проведенні державної політики [2, с. 401]. Отже, Д. Донцов закладає філософське підґрунтя не лише українського персоналізму, але й персоналістичної ідеології, формулює вимоги до політиків й державних діячів.

У 1957 р. опублікована праця Ю. Вассіяна (1894–1953) «Одиниця й суспільність», у якій піддано критиці основи ліберальної філософії, яка вважається продуктом механістично-атомістичного світогляду. У праці вкотре обґрунтовано органічний взаємозв'язок між особистістю й суспільністю. «Одиниця врощена в суспільність як у свій природний ґрунт і, навпаки, суспільність зростає з себе одиницю як вислів своїх життєвих сил. Взаємини між ними мають характер внутрішнього споріднення...» [1, с. 12]. Уточнюючи свою думку, він зазначає, що особистість є підметом суспільності [1, с. 13]. Дійсно, суспільство ефективно функціонує лише за умов, коли пріоритет належатиме особистостям. Філософ розуміє негативний вплив посередньої людини на соціально-політичну атмосферу: суспільство й держава деградують, коли пріоритет належить посередностям. Узагальнюючи роздуми щодо ролі

особистості в суспільстві, філософ зазначає, що особистість є сутністю світу і його абсолютною вартістю [1, с. 40]. Отже, маємо можливість переконатися, що роздуми Ю. Вассіяна щодо місії особистості в життєдіяльності суспільства є суголосними філософським роздумам М. Шелера та М. Бердяєва.

Філософія українського персоналізму набуває узагальнення в творчості О. Кульчицького (1895–1980). Його концепція є антитезою марксистсько-ленінському розумінню людини, яка є продуктом суспільних відносин своєї доби. Внутрішня людина, на думку О. Кульчицького, є запереченням марксистсько-ленінської людини. Внутрішня людина – це людина, яка займається спорідненою працею, що, на думку філософа, є передумовою «моральної справжності людини» [7, с. 42].

Цікавими й конструктивними є роздуми О. Кульчицького щодо взаємовідносин особистості й народних мас, що здійснено на основі аналізу життя й творчості Маркіяна Шашкевича. Філософ проаналізував діалектику спонукань провідника й народних мас і довів, що маси об'єктивно потребують провідників. У процесі соціально-політичної діяльності провідника й народних мас відбувається їх «взаємопроникання» [7, с. 74]. Почуття, спонукання, погляди провідника засвоюються народними масами. Цей процес британський філософ й історик А. Дж. Тойнбі назвав мімезис. Рухаючись за провідниками, маси піднімаються на більш високий рівень розуміння дійсності, здійснюється їхнє моральне й політичне виховання.

Осмилюючи філософські погляди К. Ясперса і Ж.-П. Сартра щодо сучасної духовної ситуації у контексті результатів діяльності II Вселенського Ватиканського собору (1965), О. Кульчицький пише, що поведінка людини має бути синтезом філософських і релігійних поглядів [7, с. 155]. Учений не протиставляє філософію й релігію, а доводить, що сучасна духовна ситуація вимагає поєднання релігійних й філософських підходів до розуміння дійсності. Людина мусить бути активним суб'єктом історичних подій і брати на себе відповідальність за історичну реальність.

Цікаво відмітити, що роздуми О. Кульчицького збігаються з поглядами Д. Донцова щодо слабкості вольового компоненту українців, а тому свою концепцію персоналізму філософ скеровує на подолання соціально-психологічних вад української людини [6, с. 161]. Незважаючи на певні недоліки психічного складу українців (брак волі до державного буття, орієнтація на вирішення внутрішніх проблем), вони можуть оминати помилок західної людини. Філософ орієнтує українську людину на активну соціально-політичну й духовну діяльність. «Першим завданням мирянина, передусім мирянина-інтелектуаліста є *безперечно діяти для оборони й експансії релігійної думки*» [7, с. 184]. Дійсно, знищення релігійної думки веде до примітивізації філософії. Доказом цього є взаємовідносини релігії й філософії в СРСР. Заперечення релігії призвело до деградації самої філософії. Підсумовуючи філософські погляди

О. Кульчицького на людину, зазначимо, що адекватним відображенням людської сутності у філософа є особистісне начало людського буття.

Узагальнюючи роздуми провідних українських філософів діаспори, слід зазначити, що в їхній основі лежали ідеї персоналізму, органічної єдності особистості зі своєю спільнотою, принцип ієрархії, орієнтації на ідеал людини, а теоретичною основою є пріоритет духовного над матеріальним. Отже, аналіз філософських поглядів Ю. Вассіяна, Д. Донцова, О. Кульчицького, М. Шлемкевича, В. Яніва доводить усю несумісність поглядів на особистість в українській філософській думці й марксизмі, а саме: українська традиція орієнтувала людину на ідеал, внутрішнє вдосконалення, а марксизм – на сьогоденне матеріальне існування. Ідеї персоналізму народжувались під впливом соціально-політичної дійсності.

Осмилюючи практику «реального гуманізму» та комуністичної ідеології, сучасний український філософ В. Табачковський (1944–2006) у 2004 р. зазначив, що соціалізм, «користуючись деякими гуманістичними гаслами марксизму, часто навіть формально звеличуючи людину, реально її зневажав» [13, с. 6]. Це – надзвичайно цінне визнання. Сьогодні очевидно, що світоглядно-методологічним підґрунтям принизливого ставлення до людини в умовах соціалізму був пріоритет матеріального над духовним та ігнорування особистісного начала, але для 2004 р. це мало певне значення.

Сучасні українські гуманітарії продовжують розвивати ідеї персоналізму. Так, розвиток українського суспільства М. Кубаєвський однозначно пов'язує з персоналізмом: «Перемога персоналізму необхідна українському буттю» [5, с. 159]. А. Фурман зазначає, що українцям потрібні «*провідники-особистості*, котрі здатні повести за собою у справі українотворення народний загал і нести повну відповідальність за її уречалення» [14, с. 9]. А. Карась, узагальнюючи філософські роздуми О. Кульчицького, зауважує, що вся інтенціональність людського буття виявляється у «напрямі формування індивіда персоною» [4, с. 16], а персоналізм є «адекватним методом усвідомлення людської суті взагалі» [4, с. 10]. Зрозуміло, що в умовах тоталітарного суспільства персоналізм був шкідливим філософським напрямом. На жаль, і сьогодні українські філософи ігнорують персоналізм. Утім, на наш погляд, філософія українського націоналізму синтезує найкращі надбання персоналізму, виховує в людині потребу бути суб'єктом діяльності, орієнтує на духовні та моральні цінності. Філософія персоналізму – це не еkleктичне поєднання найкращих положень різних філософій, а їх органічний синтез на основі пріоритету духовного над матеріальним, принципу ієрархії та орієнтації людини на ідеал.

Уважаємо, філософія персоналізму отримує суттєвий поштовх до розвитку, якщо у її фундамент покласти концепцію чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини. Об'єктивно існує чотири рівні духовного розвитку людини: залежна людина,

посередня, особистість і геній. Особа в процесі свого життя може пройти ці рівні розвитку, а може залишитися на рівні залежної чи посередньої людини, що залежить від самої людини та зовнішніх обставин. Особистість, із погляду цієї концепції, постає як певний рівень досконалості [12]. Завдяки цій концепції, принцип ієрархії отримує теоретичне обґрунтування, долається абстрактний підхід до розуміння людини. Ієрархічні погляди на людські якості від Конфуція до сучасності стають науково доведеним фактом. Так, «озброївшись» концепцією чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил, українська нація може зробити якісний стрибок зі стану матеріальної необхідності в «царство» особистісного буття і тим самим дати приклад іншим етносам і народам.

Висновки

Історико-філософський, соціально-політичний аналіз ідей персоналізму надає можливість сформулювати мету філософії персоналізму: створити духовні та матеріальні засади для реалізації соціогенної потреби людини бути особистістю, організувати найкращих представників усіх класів та верств на розбудову умов для розвитку людини до рівня особистості. Філософія персоналізму – це шлях до практичної реалізації соціогенної потреби людини бути у житті особистістю, що відповідає її свідомим і несвідомим бажанням в духовному вдосконаленні. Певна частина філософських систем була інструментом оправдовування панування того чи того класу та світоглядною основою маніпуляцій свідомістю народних мас. Персоналізм – це філософія вдосконалення людини, яка, з одного боку, увібрала в себе християнські цінності, а саме, пріоритет духовного над матеріальним, що знайшло відображення у твердженні: «особистість – принцип буття» (А. Августин), а, з іншого, – узагальнила потребу в самореалізації.

Філософія персоналізму створює методологічні та філософські передумови розбудови нового типу органічного суспільства, а саме: «діяльного» суспільства [11, с. 373–374], універсальної гомогенної держави [16], тобто особистісного суспільства, що здатне узгоджувати суперечності між різними суб'єктами діяльності: окремими індивідами, класами, державою. Якщо сучасні філософи розмірковують щодо нових форм суспільного життя, то філософія персоналізму формулює інтелектуальний інструментарій як це суспільство розбудувати. Отже, із соціально-політичної точки зору філософія персоналізму – це філософія міри у взаємовідносинах між різними суб'єктами соціально-політичної діяльності за умов пріоритету духовного над матеріальним.

Філософія персоналізму здатна накреслити нові виміри взаємовідносин людини з владою (діалогова, аристократична демократія), з природою. Безумовно, персоналізм потребує нових концептуальних персонажів. Так, Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі вважали, що концептуальними персонажами в суспільстві мають бути філософ, митець і науковець. Приймаючи ці фундаментальні

висновки відомих учених, вважаємо, що до концептуальних персонажів слід додати історика, психолога, учителя й соціального працівника. Політик у своїй діяльності має орієнтуватися не лише на вимоги електорату, але, перш за все, на відтворення онтологічних основ людського буття, висловником яких є концептуальні персонажі. Спеціально підкреслимо, що філософія персоналізму повною мірою задовольняє потреби народних мас. Сьогодні посередня людина маніпулює свідомістю народних мас, залишаючи їх пасивним економічним та соціальним об'єктом, у той час, як персоналізм орієнтує людину на те, щоб вона ставала свідомим суб'єктом діяльності.

Вважаємо, що філософія персоналізму здатна поєднати суперечливі інтенції людського буття: потяг людини до вдосконалення й водночас потребу стабільності; бажання свободи діяльності й необхідність її обмеження, що життєво необхідно в умовах антрополого-глобальної катастрофи; віру в розум й водночас усвідомлення того, що людина є нездатною досягнути складність людського буття, а тому варто дотримуватися напрацьованих культурою особистісних традицій.

Світовий та європейський досвід доводять, що подолання хаосу в суспільстві завжди починалося з духовного й морального очищення. Філософія персоналізму створює для цього світоглядно-методологічні, філософські, соціально-політичні передумови.

Список літератури

1. Вассиян Ю. Одиниця й суспільність (суспільно-філософські нариси) / Ю. Вассиян. – Торонто: Золоті ворота, 1957. – 90 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов // Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К.: МАУП, 2005. – С. 137–559.
3. Донцов Д. За яку революцію / Д. Донцов. – Торонто: Ліга визволення України, 1957. – 79 с.
4. Карась А. Філософія Олександра Кульчицького / А. Карась // Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / Упоряд., наук. ред. А. Карась. – Мюнхен-Львів. – 1995. – С. 9–22.
5. Кубаєвський М. К. Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення: [монографія] / М. К. Кубаєвський. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 192 с.
6. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / О. Кульчицький / Упоряд., наук. ред. А. Карась. – Мюнхен-Львів, 1995. – 164 с.
7. Кульчицький О. Український персоналізм : філософська й етнопсихологічна синтеза / О. Кульчицький. – Мюнхен-Париж: 1985. – 194 с.
8. Маланюк Є. Ієрархія / Є. Маланюк // Український націоналізм: Антологія. Т. 2. – 2-е вид. / упоряд. В. Рог. – К.: ФОР Стебеляк О. М., 2010. – С. 69–81.
9. Мирон Д. Ідея і Чин України / Д. Мирон // Український націоналізм: Антологія. Т. 1. – 2-е вид. / Упоряд. В. Рог. – К.: ФОР Стебеляк О. М., 2010. – С. 169–199.
10. Онацький Є. Націоналізм і індивідуалізм / Є. Онацький // Український націоналізм. Антологія. Т. 2 / упор. В. Рог. – К.: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011. – С. 19–32.
11. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики: пер. с англ. / В. Парсонс. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 549 с.
12. Сабадуха В. О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: [монографія] / В. О. Сабадуха. 2-ге вид., випр. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2012. – 176 с.
13. Табачковський В. Український персоналізм Володимира Шинкарука / В. Табачковський // Шинкарук В. І.

Вибрані твори: у 3-х т. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – Т. 3. Ч. I. – С. 5–55.

14. Фурман А. В. Національна ідея – щит і меч українства / А. В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №3. – С.6–11.

15. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк: 1954. – 160 с.

16. Штраус Л. Введение в политическую философию: пер. с англ. / Л. Штраус – М. : Логос; Практис, 2000. – 364 с.

17. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Знання, 2006. – 341 с.

V. A. Sabadukha

ИДЕИ ПЕРСОНАЛИЗМА В УКРАИНСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье проанализирован процесс формирования идей персонализма в украинской философской и социально-политической мысли. Доказано, что идеи персонализма органично присущи украинской философии.

V. Sabadukha

THE IDEAS OF PERSONALISM IN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL AND SOCIAL POLITICAL THOUGHT

The process of forming the ideas of personalism in Ukrainian philosophical and social political thought is followed in the article. It is proved that the ideas of personalism are inseparably inherent to the Ukrainian philosophy.